

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10051820>

Accepted: 10.08.2023

İslam'da Devlet ve Yönetim Anlayışının Müslüman Türk Devletleri'nde Benimsenmesi ve Son Uygulama Alanı Olarak Osmanlı Devleti'ndeki Durumuna Dair Tespitler

Determinations on the Adoption of the Concept of State and Management in Islam in Muslim Turkish States and Its Situation in the Ottoman Empire as Its Last Field of Application

Hasan YAVUZ

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
hayvuz67@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2911-8590>

Yaşar DEMİR

Institut Plus Que Parfait Eğitim Merkezi, Strasbourg
dr.yasardemir@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0566-0951>

Özet

Asırlar boyu üç kıtada hüküm süren Türk Devletleri'ni böylesine uzun yıllar ayakta tutan en önemli saiklerden biri de hiç şüphe yok ki İslamiyeti kabul etmeleridir. Türkler Kur'an'ın hükümlerini ve Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarını yalnızca kişisel yaşantılarında değil, bürokrasiden diplomasiye devlet yönetiminin her kademesinde de etkin şekilde uygulamışlardır. Böylelikle yeryüzünde barışın ve adaletin tesisi sağlanmış, Türk-İslam Devleti kavramının en güçlü örnekleri olan Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki alanlarda bulunan toplumlar yüzlerce yıl huzur içerisinde yaşamışlardır. Medeniyetin tesisi de böylelikle gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, İslam'da devlet ve idareci kavramlarının nasıl anlaşıldığı üzerinde durularak, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl uygulandığına dair bazı tespitler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Devleti, Yönetim Anlayışı, Müslüman Türk Devletleri, Osmanlı Devleti.

Abstract

One of the most important reasons that kept the Turkish States, which ruled on three continents for centuries, alive for so many years, was undoubtedly their acceptance of Islam. Turks follow the provisions of the Quran and the Prophet Muhammad. They effectively implemented Muhammad's words and actions not only in their personal lives, but also at all levels of state administration, from bureaucracy to diplomacy. Thus, peace and justice were established on earth, and societies lived in peace for hundreds of years in the areas under the sovereignty of the Ottoman Empire, which is the

strongest example of the Turkish-Islamic State concept. This is how the establishment of civilization took place. In this study, some determinations will be made about how the concepts of state and administrator are understood in Islam and how they were implemented in the Seljuk and Ottoman Empire.

Keywords: Islamic State, Concept of Management, Muslim Turkish States, Ottoman Empire.

GİRİŞ

Devlet ve siyasetin tarifi ve kaynağı üzerine bildiğimiz tarih başlangıcından bugüne birçok filozof eser kaleme almış ve bu kavramları sorgulamıştır. Bunun sonucunda devletin kavramsal olarak çok değişik tanımlamaları yapılmıştır. Aristo ve Eflatun devlet ve meşruiyeti üzerine eser verenler arasında en meşhurlarıdır. Siyaset bilimcilerin değerlendirmelerinde en belirgin husus din faktöründen bağımsız olarak filozofların yazılarını kabul etmeleridir. Yaratılışın, Allah'ın insanlara peygamberler vasıtasıyla bu dünyada nasıl yaşayacaklarını öğrettiği hususu tamamıyla yok sayılarak salt insan aklıyla devlet ve siyasetin kaynağının tespit edildiği kabul edilmektedir. Bu husus insanlar tarafından din kurallarının tahrif edildiği ve hükümlerinin değiştirilerek tanrı kralların hüküm sürdüğü dönem için kabul edilebilir. Dolayısıyla devlet ve siyasetin tanımını ve kaynağını İslamiyet'ten önceki insanlığın kabul ettiği dönem ve İslamiyet sonrası dönem olarak iki grupta incelemenin doğru olduğunu kabul ediyoruz. Ancak İslamiyet'in dünya ve ahireti tanzim eden kurallar bütünü olduğu gerçeğinden hareketle, devlet ve siyaset kavramlarının yeniden teşekkül ettiğini görmekteyiz. Başka bir ifadeyle İslam'da hâkimiyet anlayışı "elest bezmi" hükmüne dayanmaktadır.¹

834

Konumuz esas itibarıyla İslam'da devlet anlayışı olduğuna göre burada Aristo'nun, Eflatun'un *Devlet'ine*, Niccolo Machiavelli'nin *Prens'ine*, Franz Oppenheimer'in *Devlet'ine*, Thomas Hobbes'in *Leviathan'ına*, bunun yanında Firavunlar ve Atina şehir devletleri döneminde devletin meşruiyetini gösteren mitoslara atıfta bulunmak gereksizdir. Bu eserler Batı'nın devlet anlayışını anlamada ancak referans olarak alınmaktadır. Zira bir İslam Devleti olarak Osmanlı'nın sahip olduğu ilkeler ve bunların meşruiyeti İslam kurallarına dayanmaktadır. Türkler İslamiyeti kabulde birlikte yeni bir anlayışa dayanan devletleşme sürecine girdiler ve ilk olarak Karahanlılar ve Gazneliler daha sonra da Selçuklu Devleti'ni kurdular. Mamafih, eski Türk devlet geleneğinin ne ölçüde İslam devlet anlayışıyla örtüştüğü, ya da İslamiyet'in getirdiği devlet anlayışına ne kadar bir bağlılık gösterildiği ve tarihçiler tarafından öne sürülen Hint-İran geleneğinin ne denli etkili olduğu bu çalışmanın konusu olacaktır. İslam âlimlerince kaleme alınan siyasetname ya da hükümdar aynaları diye Batı'dan çevrilen eserler bizlere devlet anlayışının dayandığı temel esaslar hakkında bilgi vermektedir. Ancak çalışmamız sultanlara tavsiye niteliği taşıyan eserlerin incelenmesinden ziyade bu kaynaklarda öne çıkan İslami değerlere atıfta bulunma hususunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Günümüzde ortaya konulan devlet tanımlamasıyla Osmanlı'da devlet yönetimini, devletin dayandığı temel ilkeleri ve bunun üzerine bir ideal olarak belirlenen cihan hâkimiyeti mefkûresini anlamak zordur. Dolayısıyla özelde Osmanlı Devleti olmak üzere, genelde de Türklerde yönetim

¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.1, editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA yayınları, 1994, s. 139.

anlayışı ve bunun İslam'a geçmekle birlikte nasıl bir yapıya büründüğünü incelemeye ihtiyaç vardır. Binaenaleyh son yıllarda Osmanlı'nın her alanı üzerine araştırmalar yapılmaktadır.

Osmanlı'nın ortaya koyduğu pax-ottomana diye tabir edilen barışçıl sistemin nasıl oluştuğunun anlaşılması günümüz insanları için önemli olmaya başlamıştır. Tek hanedan tarafından kesintisiz olarak yedi asır boyunca yönetilmiş ve dünya tarihinde müstesna bir yer edinen devletin dayandığı temel felsefenin ve değerlerin bilinmesi önemlidir. Gerçekten de dört yüz çadırdan oluşan bir boydan kısa süre içinde üç kıtaya hükmeden, yaklaşık 24 milyon kilometrekarelik bir alanı yöneten devletin kurulması hususu tarihçiler için her zaman merak konusu olmuştur. Patrimonyal bir yapıya sahip aşiretin hangi sosyo politik ve kültürel yapıyla bunu başardığı, felsefi ve düşünsel arka planının ortaya koyulan idarede ne gibi rolü olduğu konusunda araştırmalar yapılmıştır. Ancak yapılan bu yeni çalışmalardan hareketle Osmanlı'nın devlet anlayışı konusunda farklı bakış açılarının ortaya çıkması doğal bir durumdur ve bu farklılık devlet anlayışının daha iyi kavranmasına katkıda bulunacaktır. Hüküm sürdüğü asırlar boyunca günümüzde toprakları üzerinde kurulmuş 40'a yakın devletin ve sayısız etnik grubun nasıl bir çatı altında yaşayabildiği hususu araştırmacıların her zaman dikkatini çekmektedir.

Bu çalışmada hadisler başta olmak üzere İslam büyükleri tarafından yine Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak devlet anlayışının esaslarının neler olduğu ve hükümdarın hangi vasıflara sahip olacağı konusu incelenmiştir. Siyasetnameler ve onlar üzerine kaleme alınan analizler ve tespitler de araştırmanın bir parçasını teşkil etmektedir.

İslam'da Devlet ve İdareci

835

Osmanlı, Müslüman bir devlet olduğuna göre bu devletin esaslarının da İslamiyet ile ve doğal olarak da İslam peygamberinin bizzat uygulamalarıyla oluştuğunu kabul etmek gerekir. Zira ilk İslam devleti bizzat Hz. Muhammed tarafından Medine'de kurulmuştur. Kısaca devletleşme sürecinden ve bu süreç sonunda Hz. Muhammed tarafından hazırlanan devletin anayasası olarak kabul edilebilecek olan yazıyı incelemek İslam'da devlet geleneğinin kaynağının gösterilmesi bakımından yararlı olacaktır. Mamafih, daha sonra İslam düşünürleri tarafından kaleme alınan siyaset ve ahlak kitapları Kur'an ve Sünnet'te belirtilen genel esasların dışına çıkmamıştır. İslam'da hüküm vermenin dayandığı ve edille-i şer'iyye olarak tanımlanan dört esas burada geçerli olmuştur.² Buna muhalif eserler Ehli Sünnet inancı mensuplarınca da kabul görmemiştir.

Hız. Muhammed, Mekke'de kendisine peygamberlik vazifesi geldikten sonra İslamiyet'i yaymaya başlamış ve buna karşı Mekke'nin önde gelenleri kurdukları adalet dayandıran düzeni ve konumlarını sarsan yeni dine karşı cephe almışlardı. Bununla da kalmayıp Müslümanlara karşı, şiddet, işkence ve ekonomik boykot uygulayarak onları dinlerinden vazgeçirmeye çalışmışlar ve yeniden putlara tapmaya zorlamışlardı. Bunca işkence ve baskılardan bunalan Müslümanları Medine'ye göç ettiren Hz. Muhammed, kendisi de en son olarak en yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile birlikte 622 yılında daha önce İslamiyet'i seçen ve Ensar namını alan Medinelilerin yanına göç etmiştir. Bu büyük göçe Hicret adı verilmiştir.

Medine çok değişik inanç ve kültürün bir arada yaşadığı bir şehirdi. Yahudiler, Evs, Hazreç kabileleri ki bir kısmı İslamiyet'i seçmişlerdi bir arada hayatlarını sürdürmekteydiler.

² Edille-i şer'iyye: İslam'da dini hükümlerin dayandığı kaynaklar.

Müslümanların göçleri Medine'deki sosyo politik yapıyı değiştirmiştir. Mekkeli putperestlerin baskıları, Yahudiler ve diğer kabileler arasındaki çatışmalar, Müslümanları denge unsuru haline getirmişti. Hz. Peygamberin Medine'ye gelişiyle tüm taraflar herkesin kabul edeceği bir yöneticiye uyma noktasında ittifak etmişlerdir. Bu aynı zamanda Müslüman olmayan tüm sosyal yapıların yeni düzeni siyasi olarak kabullenmeleri demektir. Zira Medine halkının dış ve iç tehditlere karşı direnmek için başka çaresi kalmamıştı. Neticede göçle birlikte ilk İslam Devleti'ni de kuran Hz. Muhammed aşağıda özet olarak sunduğumuz yazıyı kaleme alarak İslam'da ilk yönetim sistemini ortaya koymuştur:³

“Bu Peygamber Muhammed Aleyhisselam tarafından Kureyşli ve Medineli mümin ve Müslümanlarla onlara bağlanmış ve katılmış olanlar ve onlarla birlikte savaşanlar arasında yazılan bir yazıdır. Muhakkak ki Müslümanlar sair insanlardan ayrı bir topluluktur. Kureyş'ten olan muhacirler kan diyetlerini aralarında geleneğe göre ortaklaşa ödeyecekleri gibi, esirlerinin kurtulmalık akçelerini de müminler arasında maruf olan adil esaslar dairesinde ödeyeceklerdir. (yani İslami esaslara göre) (Bundan sonraki kısımlarda tüm kabilelerin isimleri sayılmış ve yukardaki ifadeye her zümre esirlerinin kurtulmalık akçelerini de müminler arasında maruf olan adil esaslar dairesinde ödeyeceklerdir ifadesi her biri için tekrar edilmiştir. İsmi sayılan topluluklar şunlardır: Avfoğulları, Harisoğulları, Saideoğulları, Cüşemoğulları, Neccaroğulları, Amr b. Avfoğulları, Nebitoğulları, Evsoğulları) Müminler borçlu ve çok çocuklu olanları kendi hallerine bırakmayarak, onların kan diyetlerini ve kurtulmalık akçelerini de müminler arasında maruf olan adil esaslar dairesinde ödeyeceklerdir.

Hiçbir mümin diğer bir müminin anlaşma yaptığı kişi aleyhinde bir anlaşma yapmayacaktır. Takvalı müminler içlerinden azgınlık eden veya zulüm ve haksızlık yapmak isteyen veya günah işleyen veya düşmanlık eden yahut müminler arasında karışıklık çıkaran kimseye karşı cephe alacaklar ve o kendilerinden birinin evladı da olsa hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır. Hiçbir mümin bir kâfir için bir mümini öldürmeyecek ve mümine karşı kâfire yardım da etmeyecektir.

Allah'ın ahdi ve teminatı birdir; onların en hakir görülenlerine bile şamildir. Çünkü müminler diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin dostlarıdır. Yahudiler'den bize tabi olanlar da hiçbir zulme uğramaksızın ve aleyhlerinde bir yardımlaşma olmaksızın yardım göreceklerdir. Müminlerin sulhu, barışı birdir. Hiçbir mümin Allah yolundaki bir savaşta müminlerden ayrı olarak sulh yapmayacak; onlar ancak aralarında musavat ve adalet dairesinde hep birlikte sulh yapacaklardır. Bizimle birlikte savaşa katılan bütün savaşçılar aralarında birbirleriyle nöbetleşecektir.

Müminler birbirlerinin Allah yolunda dökülen kanlarının öcünü almakla mükelleftir. Takvalı müminler en güzel, en doğru yol üzeredirler. Onlar hiçbir müşrik Kureyşlinin malını ve canını korumayacak, bu yolda bir mümine engel de olmayacaklardır. Bir kimsenin bir mümini sebepsiz yere öldürdüğü kesin delillerce sabit olunca, öldüren hakkında kısas hükmü uygulanacaktır. Ölenin velisi buna rıza göstermediği takdirde bütün müminler ona karşı cephe alacaklardır. Kendilerine bundan başkası helal olmaz. Bu sahifedekileri kabul ve ikrar eden,

³ Köksal Asım, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet*, İstanbul, Işık yayınları, 3. baskı, c. 3-4, 2010, s. 134-138.

Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin ortaya kötü bir hadise çıkararak kimseye yardım etmesi ve onu barındırması helal değildir. Öylesine yardım eden ve barındıran kimse kıyamet günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacak, onun tevbesi de kurtulmalık akçesi de kabul olunmayacaktır.

Herhangi bir şeyde ihtilafa düştüğünüzde, o, Yüce Allah'a ve Muhammed Aleyhisselam'a arz ve havale olunacaktır. Yahudiler müminlerle birlikte savaşa devam ettikleri müddetçe savaş masraflarına katılacaklardır.

Avhoğulları Yahudileri müminlerle birlikte bir topluluk oluşturacaklar; Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar da kendi dinlerinde olacaklardır. Yahudilerin dostları ve kendileri için de bu böyledir. Şu kadar ki bunlardan bir zulüm veya bir kötülük irtikâp eden, ancak kendini ve ev halkını tehlikeye sokmuş olacaktır. Neccarogulları, Harisogulları, Saideoğulları, Cüşemoğulları, Nebitogulları, Evsoğulları, Salebeogulları ve Şuteybeogulları için olan hüküm de Amr b. Avfoğulları Yahudileri için olan hüküm gibidir.

Şüphe yok ki iyilik, kötülükten ayrı ve başkadır. Yahudilere karışmış ve bağlanmış olanlar, Yahudiler gibidirler. Yahudilerden hiç kimse Muhammed Aleyhisselamın izni olmadan askeri bir sefere çıkamayacaktır. Bir yaralamanın öcünü almak yasaklanmayacaktır. Fırsat kollayarak cinayet işlemiş kimse, o cinayeti kendisine ve ev halkına işlemiş olacaktır. Zalime karşı işlenen cinayet bundan müstesnadır. Allah bu hususta doğru ve iyi davranmış olanlardan hoşnut olur. Savaş halinde Yahudilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine ait olacaktır. Şu kadar ki onlar bu sahife sahiplerine harp açanlara karşı aralarında yardımlaşacaklar ve aralarında öğüt verme ve iyilik dileme esas olacaktır. Elbette ki, iyilik, kötülükten ayrı ve başkadır.

837

Hiç kimse müttefikine kötülük yapmayacak, mazluma mutlaka yardım edilecektir. Yesrib vadisinin içerisi, bu sahife sahipleri için haram ve dokunulmaz bir bölgedir. Himaye altında bulunan kimse, zarar verici ve kötülük işleyici olmamak şartıyla bizzat himayeci gibidir. Himaye verme hakkına sahip bir kimsenin izni müstesna, kimseye himaye hakkı verilmez. Bu sahife sahipleri arasında herhangi bir hadise veya münazaa çıkar ve bunun onların aralarını bozmasından korkulursa, o, Yüce Allah'a ve Muhammed Resulullah Aleyhisselam'a arz ve havale edilecektir. Şüphe yok ki Allah, bu sahifedekilere riayetsizlikten son derece sakınan, doğruluğu ve iyiliği şiar edinenlerden hoşnut olur.

Ne Kureyşiler, ne de onlara yardım edenler, hiçbir suretle himaye olunmayacaklardır. Yesrib'e saldırarak kimselere karşı Müslümanlar ve Yahudiler aralarında yardımlaşacaklardır. Yahudiler, Müslümanlar tarafından sulh akdetmeye veya sulh akdine katılmaya davet edildiklerinde, o sulhu akdedecekler veya sulhun akdine katılacaklardır. Din uğrunda savaşanlar bundan müstesnadır. Herkes kendine düşen kısımdan sorumlu tutulacaktır. Bu sahife sahipleri için konulan, kabul edilen hükümler aynen Evs Yahudileri'nin dostlarına ve kendilerine de bu sahife sahipleri tarafından iyi niyetle tatbik olunacaktır. Kazanıcının kazandığı ancak kendisinedir. Muhakkak ki Allah, bu sahifedekilere en doğru ve en iyi şekilde riayet edilmesinden hoşnut olur.

Bu yazı bir zalimi ve suçluyu cezalandırmaya asla engel olmayacaktır. Medine'den çıkan da emniyette, Medine'de oturan da emniyette bulunacaktır. Bir zulüm ve suç işleyen bundan

müstesnadır. Allah'ın himayesi, iyilik yapan, kötülüklerden sakınan kimseler içindir. Muhammed Aleyhisselam Allah'ın Resulüdür."

Devlet yönetiminin esaslarını ortaya koyan bu fermanla belirtilen hususlar Hz. Muhammed tarafından uygulanmıştır. Mekke'de putperestlerin Hendek Savaşı'nda Medine'yi kuşattıkları esnada vatanlarını korumaya çalışan Müslümanlara yardım etmek yerine saldırganlarla işbirliği yapan Yahudiler üzerine yürümüş ve onları sığındıkları yer olan Hayber kalesinden çıkartarak cezalandırmıştır.⁴

Hz. Peygamberin vefatının akabinde dört halife döneminde, sonra kurulan Emevi ve Abbasi devletleri zamanında yukarıda belirtilen esaslara uyulduğu bir gerçektir. Müslüman olmayanlara karşı devletin sergilediği tutum, onlardan alınan vergiler, İslam dinini seçenlere uygulanan hukuk tamamıyla bu hükümler çerçevesinde cereyan etmiştir.

Devlet yönetim şeklinin nasıl olacağını belirlemenin yanında, İslam büyükleri ayet ve hadislere dayanarak insanların nasıl yönetici olacaklarını, taşıması gereken karakter yapılarını ve halkla nasıl bir idare eden-edilen ilişkisi kuracağını belirten yazılar kaleme almışlardır. Bu hususta bilinen ilkyazı, İslam Devleti'nin dördüncü halifesi olan Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı Malik b. Haris El Eşteri'ye gönderdiği emirnamedir.⁵ Bu belgede geçen ifadeler ağırlıklı olarak idarecinin ilk öncelikle Kur'an ve Sünnete uygun bir şekilde, adaletli olarak hükmetmesini içermektedir. Bunun için idarecinin halka merhametli olmasını ve istişare içinde kararlarını almasını ve öfkesini yenmesini gerektiğini belirtmektedir. Kısaca özetlersek devlet yöneticisi aşağıda belirtilen özelliklere sahip olarak sorumluluğunu yerine getirmelidir:⁶

- Dindar olmalı, iyilik yapmalıdır.
- Halkı sevmeli ve devamlı merhamet etmelidir. Cezalandırırken sevinmemeli, bağışlarken pişman olmamalıdır.
- Alçak gönüllü olmalı, işlerinde dengeyi sağlamalı, öfkelenmemelidir.
- Kibirlenmemeli, Allah'ın azameti karşısında aciz olduğunu düşünmelidir.
- Adaletli olmalı ve toplumun tercihini göz önünde bulundurmalıdır. Para hırsına kapılmamalıdır. Seçkin insanları memnun etmek yerine halkın çoğunluğu memnun etmelidir.
- İşlerinde istişare etmelidir. Başkalarının kusurlarını araştırmamalı gördüğü yanlışları düzeltmelidir.
- Alkışlanmayı istememeli, övünmeden uzak durmalıdır. Hep iyi niyetle halka hizmet etmelidir.

⁴ Hayber Savaşı: Müslümanlar ile Yahudiler arasında yapılan savaştır. Müslümanların Hayber Kalesi'ni kuşatması ile başlayan mücadele Müslümanların kaleyi fethetmesi ile son bulmuştur.

⁵ Tercüme: Mükerrrem Mete, *İlmin Kapısı İmam Ali'den Yöneticilere*, İstanbul, Semerkand yayınları, 2011, s. 17.

⁶ Mete, a. g. e., ss. 18-43.

-Halkın benimsediği güzel adetleri korumalı, bunları yok edip yeni şeyler çıkarmaya kalkışmamalıdır.

-Halkın değişik sınıfları arasındaki bağları ve ilişkileri gözetmelidir. Askere, merhametli hâkime, vergi toplayıcılarına, cizye ödeyen gayri Müslimlere, ticaret yapan Müslümanlara ilgi göstermelidir. İtaatkâr ve soylu aileden gelen askerlere iltifat etmeli, cesur insanlara ikramda bulunmalıdır. Komutanları dine bağlı sadık kimselerden seçmelidir. Hz. Ali yukarda belirtilen sınıflar arasındaki ilişkiyi şöyle belirtmiştir:⁷

“Askerler kaleleri, valileri, dinin izzetini korur ve asayişini temin eder. Devleti bunlar ayakta tutar. Aynı zamanda askerlerin dayanağı da devletin desteğidir. Allah yolunda savaşan ordularımızın düşmanlarını bozguna uğratmasını sağlayan asıl sebep Allah Teâla'nın verdiği kuvvet ve dirayettir. Bunun vesilesiyle ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu ihtiyaç devletin topladığı vergilerle giderilir. Dolayısıyla halkı koruyan askerlerle vergi vererek orduyu ayakta tutan halk birbirine bağlıdır.

Hâkimler adaleti yayar, memurlar kamu düzenini sağlar ve vergileri toplar. Ticaret ve zanaat erbabı da devlet gelirlerine katkıda bulunur. Nitekim sermayeler, ticarethaneler, başkalarınınca üretilemeyecek eşyalar bunlar aracılığıyla meydana gelecektir. Son olarak muhtaç durumdaki yoksullardan bahsetmek gerekir ki bunların ihtiyaçlarını karşılamak toplumdaki bütün kesimlerin görevidir.

Her sınıfın Allah'tan bir nasibi ve ihtiyacı miktarında vali üzerinde hakkı vardır. Valinin Allah tarafından omuzlarına yüklenen bu ağır yükü taşıması ancak bu işe büyük özen göstermesi ve önem vermesiyle, Allah'tan yardım istemesiyle kolay olsun zor olsun bütün işlerde nefsinin doğruluğa, sabra ve tahammüle alıştırmasıyla mümkündür.”

Türklerin İslamlaşması ve Eski Devlet Geleneğinin Değişimi

İslamiyet'in Peygamberimiz zamanında Türkistan'da yayılmaya başladığı, Kısra'nın hala hüküm sürmesine rağmen İranlıların Müslüman olmayı tercih ettikleri bir gerçektir. Üstelik Hz. Muhammed mektup göndererek bizzat Kısra'yı İslam'a davet etmiştir.⁸ Nitekim bu davet sonuç vermiş ve Ehl-i Beyt'ten sayılan Selmani Farisi, İran kökenli Müslümanların varlığına en önemli delil teşkil etmiştir.

Gelinen süreçte Hz. Ömer devrinde İslamiyet önce İran'a sonra da aynı güzergâh üzerinden İslamiyet Orta Asya'ya yayılmıştır. İlk yayılma Sahabiler aracılığıyla halka anlatma yoluyla olmuş, dört halife devrinin sona ermesiyle birlikte kurulan Emevi İslam Devleti zamanında şiddetli olmasa da savaş yoluyla Türkler İslamiyet'i kabul etmişlerdir. İlk önceleri Emevi valilerinin bölgede yönetici olduklarını görmekteyiz. Daha sonra İslamiyet'i seçen Türkler, halifeye bağlı kalmakla beraber kendi idarelerini ve devletlerini kurmuşlardır. Bunun en önemli örneği ilk Türk-İslam devleti olarak kabul edilen Karahanlılar'dır.

⁷ Mete, a. g. e., s. 26.

⁸ <https://sakev.org/-peygamber-efendimizin-islama-davet-mektuplari-tr-492.html>

İkinci olarak Selçukluların İslamiyet'e geçmeleriyle birlikte İran'ı baştan sona istila ettikleri bilinmektedir. İslamiyet'in getirdiği devlet anlayışının etkili olduğu ve bu haliyle benzeri Türklerde daha önce görülmemiş ve günümüzde kızıl elma diye adlandırılan İslam'ın yeryüzünde hâkim olması, gaza ve cihad ruhunun öne çıktığı görülmektedir. Üstelik Farsça konuşulan bir ülkeye yerleşmelerine rağmen Sünniliğin savunucuları ve koruyucuları olmaları bunu Şiiliğe karşı Bağdat'ta halifenin otoritesini sağlamlaştırılmaları şeklinde yapmaları Türk devlet anlayışında ciddi değişikliğin olduğunu göstermektedir. Bu değişimi daha net ortaya koymak için Oğuz Türklerinin Müslüman olmadan önceki sosyal ve idari yapılarına bakmak gerekir.

Oğuzlar yarı göçebe bir toplum halinde Göktanı inancına sahip bir şekilde, hayvancılık başta olmak üzere, yağma ve bac vergisi olarak hayatlarını sürdürürlerdi. Siyasi ve önemli kararları beylerin bir arada bulunduğu ve ziyafetin de verildiği toplantılarda alırlardı.⁹ Bu bir federatif yapıydı. Ayrıca istişare meclisi görevini gören bu toplantılar mutad olarak değil, talep edilen zamanlarda gerçekleşirdi.

Mülkiyet bilinci Oğuzlarda diğer toplumlara göre daha farklıydı. Ülke toprakları kağanın malı sayılırdı. Ölünce bu topraklar erkek kardeşler arasında pay edilirdi. Bu durumda Türkler arasında devamlı surette kardeş kavgaları meydana gelmiş ve bölünmenin meydana getirdiği zafiyetten dolayı sık sık düşmanlarının saldırılara maruz kalmışlardır. Özellikle Çin ile yapılan asırlar boyu süren mücadeleler bunun en önemli göstergesidir. Türklerin yönetimde sorun yaşadığı tarihi bir gerçektir. Boylar bir araya gelerek yanlarında getirdikleri okları ortaya koyup bunların kime ait olduğunu bilmeyen birisine oklardan birini alması söylenmek suretiyle ok hangi boya aitse o boyun kağanı Türklerin hükümdarı olurdu.¹⁰ Bu gelenek Oğuzlar arasında İslamiyet'ten önce çok yaygındı.

Kağanın görevi boyları bir arada tutmak, düşmanlara karşı savaşmak, yağmalamaları organize etmek, şölenleri düzenlemek, dini toplantıları tertip etmek, ganimeti pay etmek diye sıralayabiliriz. Görüldüğü gibi hayat yağmacılık ve hayvancılık üzerine kuruluydu. Bununla birlikte, din adamlarının yetiştiği, buna bağlı olarak gelişen süsleme sanatı, alet ve gereçlerin imalatı, özellikle silah üretimi etrafından gelişen sınırlı bir ekonomik faaliyet söz konusuydu. Ancak kağan törü diye tanımlanan belli bir kanunlar çerçevesinde idare-i maslahatı görmekteydi.¹¹ Törü, geleneklerin devlet yönetiminde hâkimiyetinden başka bir şey değildi. Türk kabilelerinin kağana karşı sorumlulukları, eski Türk inançlarına göre şekillenen idare tarzı ve gelir kaynaklarının paylaşımının bir manzumesidir. İslamiyet'in kabulünden sonra buna örfi hukuk adı verilmiştir. Tüm bu aktiviteler sadece boyun yani toplumun geçimi ve ihtiyacının sağlanması için yapılmaktaydı. Finans, şehircilik, buna bağlı belediye hizmetleri, vergi toplama gibi durumlar dönemin diğer devletlerinin standardının çok altındaydı. Sonuç itibarıyla Türkler bir cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip olmamanın da vermiş olduğu sosyal ve siyasal ortam içerisinde sadece ezeli düşman olarak gördükleri Çinlilerle mücadele içerisinde varlıklarını sürdürüyorlardı.

Türklerin sosyal ve siyasal hayatı, devlet felsefeleri ve gelenekleri İslamiyet ile birlikte köklü olarak değişmeye başlamıştır. Türkler Müslüman olmadan önce kendilerine has bir devlet

⁹ Divitçioğlu Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İstanbul, İmge kitabevi, 2005, s. 18-20.

¹⁰ Sencer, *a. g. e.*, s. 21.

¹¹ İnalçık, *a. g. e.*, s. 21.

anlayışına sahip bir şekilde hayatlarını devam ettiriyorlardı. İslamiyet ile birlikte ilk önceleri Şam'da bulunan Emevi halifesine daha sonra Emevilerin yıkılması sonucu Bağdat'ta kurulan Abbasi halifesine biat ederek idari yapılarını korumuşlardır. İslam'a uymayan geleneklerini devam ettirdiklerine dair bir bilgi bulunmamakta aksine törede var olan bazı uygulamalar ortadan kalkmıştır. Örneğin, idari toplantılarda Türk Kağanının eşinin bulunması geleneğinin terk edildiği bilinmektedir. Ortaya çıkan bu köklü değişikliği Türk-İslam geleneği olarak tanımlamak uygun düşmemektedir. Netice itibariyle Türk-İslam tabirini Türklerin İslam olduklarına dair bir vurgunun ifadesi olarak anlamak gerekir. Zira o tarihlerde bugün anladığımız şekilde Türk-İslam ifadesi kaynaklarda mevcut değildir.

Türklerin Müslüman olduktan sonraki devlet geleneği Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan meşhur eser Kutadgu Bilig sayesinde ilk defa yazıya dökülmüştür. İlk Türk Müslüman devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular döneminde 1071 yılında yazılan eser, hükümdarın nasıl olmasını göstermekte, ona ahlak kurallarını, siyaseti, teşrifati öğretmeyi esas almıştır. Bu haliyle İran devlet geleneğini de içinde barındırdığı, dönemin siyaset anlatan kitapları *Şehname* ve *Pendname* gibi eserlerden etkilenerek hazırlandığı Halil İnalcık tarafından belirtilmektedir.¹² Netice itibariyle İslam dinine mensup olduktan sonra oluşmaya başlayan devlet yönetimi anlayışında İran etkisinin olduğu gösterilmek istenmektedir. Ancak böylesine bir yaklaşıma karşı sorulması gereken sorular bulunmaktadır. İran Sasani devlet geleneği köklü olmasına rağmen X. asırda ne denli etkiye sahip olduğu net değildir. Binlerce yıl Çinliler ile aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen dil, kültür ve devlet geleneğini koruyabilmiş Türklerin İslam'ı seçmelerinden sonra bir çırpıda Hint-İran devlet geleneğinden etkilendiklerini *Şehname* gibi siyaset kitaplarında bahsedilen özelliklere benzer bir takım uygulamaların olmasına dayanarak ileri sürmek ne derece doğrudur.

İslam öncesi kaynaklarda geçen devlet hükümdar ilişkisi İslami hükümlere aykırı olmaması kaydıyla alimler tarafından kullanıldığı bir gerçektir. Nitekim İsağoci adlı felsefe ve mantık eseri bir Yunanlı filozofa ait olup ders kitabı olarak kısmi bir şekilde medreselerde okutulmuştur. Netice itibariyle Konfüçyüs başta olmak üzere Yunan felsefesinden etkilenerek Türklerin X. Asırda devlet yönetim felsefesini ve üslubunu belirledikleri hususu çok itiraz götüren bir durum olarak karşımızdadır. Bunun net anlaşılması için Türklerin İslamlaşma süreci ve bu sürece katkıda bulunan olayları ve kişileri incelemek gerekir. Bu meyanda Oğuz Türklerinin İslamiyet'i kabulünde yaşananlar Türklerin devlet felsefesinde ve anlayışındaki köklü değişimi ortaya koyacaktır. Selçuk Bey, Oğuzların yeni Müslüman olmasından dolayı ortaya çıkacak olan sorunları gidermek ve mensup oldukları İslam dininin daha iyi öğrenilmesini sağlamak amacıyla Buhara'dan din âlimleri getirtmiştir. Böylece sosyal hayatın değişmesi sağlandığı gibi Selçuklular'da gaza ve cihad fikri doğmuş ve bunun yanında diğer Müslüman olan Türklerin de kendisine katılmalarına zemin hazırlamıştır. Kısacası "kızıl elma" olarak tanımlanan tüm dünyanın İslamiyet ile tanışması ideali Türkler arasında gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu inancın yayılmasında büyük İslam âlimlerinin ve tasavvuf önderlerinin etkin olduğunu görmekteyiz. İmam Kuşeyri, İmam Gazali'yi yetiştiren Ebu Ali Fazl b. Muhammed-i Farmedi, Şeyh Ebul Kasım Cürcani Horasan ve

¹² Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, Eren yayıncılık, 2000, s. 13.

Nişabur'da, İslam'ın Türkler arasında yaygınlaşmasına ve yeni Müslüman olan Oğuzların İslami ahlaka göre yetişmelerine hizmet etmişlerdir.¹³

Selçuklu ve Osmanlı'daki Durum

Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini Türklerin kurduğu devletler olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durumu bugün anladığımız haliyle bir etat nation olarak telakki etmek doğru değildir. Bununla birlikte devlet yönetim geleneği, devlet felsefesi ve zihniyeti olarak Türk geleneğinin devam ettiğini belirtmekle birlikte töre olarak adlandırılan bir dizi uygulamaların İslam'ın hükümlerine aykırı olmadığını müşahede etmekteyiz. Ancak İslam'ın seçilmesiyle birlikte eski Türk devlet geleneğinin de değiştiğini belirtmek gerekir. Bu konuda İslamiyet'in kabulü dönemlerinde yazılmış eserler devlet ve siyaset konusunda nasıl bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve gelişimi aşamasında Nizamiye medresesinde ders vermiş Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, kısa adıyla İmam Gazali'nin *Et Tibru'l Mesbuk fi Nasihati'l Müluk* (Yöneticilere Altın Öğütler) kitabı Türklerin devlet yönetimi konusunda kullandıkları bir rehber görevi görmüştür. Tamamıyla İslam'da yönetim mantığının ve uygulamaların temeli olan ve edille-i Şer'iyye¹⁴ olarak tanımlanan Kur'an, Sünnet, İcma-i Ümmet ve Kıyas-ı Fukaha ilkelerine dayanarak hazırlanan eser Selçuklu Sultan'ı Sancar döneminde kaleme alınmıştır.¹⁵ Bu münasebetle Türkleri etkileyen bu eserin incelenmesi devlet ve siyasetin anlaşılmasında yararlı olacaktır.

İmam Gazali ilk olarak sultana onun bir kul olduğunu hatırlatarak sultanlık nimetinin Allah'ın kendisine verilmiş bir lütufun eseri olduğunu, bunun da ölüm yüzünden sona ereceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hayatta en önemli şeyin, sultan da olsa insanın öte dünya için hazırlık

¹³ Necmeddin b. Muhammed Nakşibendi, *Hülasatul Mevahib*, hazırlayan, Tozlu İbrahim, *Altın Silsile*, İstanbul, Semerkand yayınları, 2007, ss. 123-124.

¹⁴ Vehbi Züheyli, *El Veciz*, Beyrut, 1995. Delil-i Şer'i: Şer'i ameli bir hükmün elde edildiği bütün hükümlerdir. Edille-i Şer'iyye iki kısımdır : İttifak edilen deliller. Bunlar Kitap, Sünnet, İcmaa ve Kıyas'tır. İhtilaf konusu olan deliller, İstihsan, İstislah, Mesalihi mürsele, Örf, Seddi zerayi, Peygamber imiz (S.a.v)'den önceki ilahi dinlerin hükümleri, Sahabi kavlidir.

Delilin lügat manası: Hissi veya manevi şeyi gösterene denir.

İstilahta: Kendisinde sahih bir nazar yaparak bizi neticeye ulaştıran şeye delil denir.

Kur'an lügatte okumak manasındadır.

İstilahta yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) Arapça olarak indirmiş olduğu ve bizlere kadar tevatür yoluyla nakledilmiş Mushaflarda yazılı Fatiha suresiyle başlayıp Nas suresi ile sona ermiş olan kelimedir.

Sünnetin lügat manası : Alışılmış yol demektir.

İstilahta: Sünnet Peygamber (s.a.v)'in söz, fiil ve takrirleridir.

Misal : بِالنِّيَّاتِ الْأَعْمَالِ إِنَّمَا 'Niyetler amellere göredir' Bu hadisten anlaşılın niyetin ibadetlerde şart olmasıdır.

İcma'nın lügat manası: Arz etmek, bir işi yapmaya kesin karar vermek manasındadır.

İstilahta: Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan müctehidlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonraki herhangi bir devirde, şer-i bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir.

Misal: Tüm ulemalar mudarebe akdinin caiz olduğuna dair icma yapmışlardır.

Kıyasın lügat manası: Bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi anlamına geldiği gibi, iki şeyi bir birbirine eşitlemek anlamında da kullanılır.

İstilahta: Kitap, Sünnet ve icma'da hükmü bulunmayan meseleye aralarındaki illet birliği sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek demektir.

Misal : Biranın şaraba kıyas edilmesi gibi.

¹⁵ İmam Gazali, *Et Tibru'l Mesbuk fi Nasihati'l Müluk*, Tercüme, Okur Hüseyin, *Yöneticilere Altın Öğütler*, İstanbul, Semerkand yayınevi, 2005, s. 25. İmam Gazali eseri Farsça kaleme almış, daha sonra bu eser Arapça'ya çevrilmiştir. Selçuklular edebiyat alanında Farsça'yı kullanmaktaydılar.

yapması ve ahiret gününe olan imanını sağlamlaştırması olduğunu ifade eder. Bu çerçevede bir yöneticinin özellikle Cuma gününü ibadetle geçirmesi gerektiğini söyler. Görüldüğü gibi ilk önce devlet idarecisine iman ve ibadet esasları öğretilmektedir.

İkinci kısımda halkın idarecisi olmasının ne büyük bir nimet olduğu açıklanmıştır. Hadis-i Şeriflere dayanarak adaletli bir liderin Allah katındaki değeri ifade edilerek idareciye nasıl olması gerektiği noktasında belirleyici ve kesin sınırlar çizilmiştir. Eserde sunulan “ *Sultan’ın bir günlük adaleti Allah C.C’ne karşı yapacağı yetmiş yıllık nafile ibadetten daha üstündür*”, “ *Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah’a yemin olsun ki, Allah adaletli sultanın amelini halkının ameli derecesine yükseltir. Adaleti müddetince kaldığı her namazın sevabı yetmiş bin rekât namaza denktir*” Hadis-i Şerifler ile adaletli olmaya teşvik edilir. Devamında ise belirttiği Hadis-i Şeriflerle yöneticilerin adil olmadıkları ve Allah’ın hükmüne uygun davranmadıkları takdirde nasıl bir akıbete düşer olacaklarını ortaya koyar.¹⁶

“Sizden sonra öyle günler gelecek ki doğunun ve batının kapıları önünüze açılacak ve onların nimetleri sizin elinize kadar ulaşacak, takvaya devam eden ve emaneti koruyanların dışında, oralarda çalışan vali, memur, işçi, vs herkes cehenneme girecektir”,

“Allah C.C’nun kullarının işlerini görmek için başkan yaptığı bir kul; hizmet etmez, onlara nasihatte bulunmaz ve kendilerine şefkatli davranmazsa Allah C.C ona cenneti haram kılar. Müslümanların işlerini üstlenen kişi, onları kendi ailesi gibi korumazsa; cehennemdeki yerine hazırlansın.”

“Görevinin hakkını yerine getirmeyen amirlere, başkanlara ve yardımcılarına yazıklar olsun. Onlar kıyamet günü saçlarının perçeminden tavana asılırlar, daha sonra cehenneme sürülürler. Bu azabı görünce: Keşke hiç başkanlık yapmasaydık derler.”

"Başkanlar kıyamet günü Allah’ın C.C huzuruna getirilir. Allah C.C- sizler benim yeryüzünde yarattıklarımın çobanları, mülkümün emanetçileri idiniz buyuru ve sultanlardan birisine: Niçin kullarıma emrettiğim cezadan daha fazla ceza verdin? diye sorar. Sultan:

Ey Rabbim Onlar sana asi oldular, der. Cenab-ı Hakk: Senin kızgınlığının benimkinden daha fazla olması gerekmez der. Daha sonra bir diğerine: Niçin kullarıma benim emrettiğim cezadan daha azını uyguladın? diye sorar; o 'Ey Rabbim onlara merhamet ettim' diye karşılık verir. Cenab-ı Hakk: Sen nasıl benden daha merhametli olabilirsin? der ve meleklerine: Benim hükmümü fazlalaştıran ve noksanlaştıran bu kimseleri alın cehennemin derinliklerine atın buyurur."

Devamında İmam Gazali Halife Hz. Ömer’in adaleti ile ilgili anlatılan menkıbelere yer vererek sultanın nasıl olması gerektiğini göstermektedir. Hz. Ömer, devletten geçinmeyen, devletin kaynaklarını bir işçiden farksız bir şekilde kullanan bir idarecidir. Bu yönüyle yalnız da dolaşan biridir. Eserinde Bizans elçisinin kendisini kumlar üzerinde terli yorgun ve bir başına uzanır görmesinden etkilendiğini belirterek, idarecilere lüksün ve şatafatın iyi bir şey olmadığını göstermektedir.

¹⁶ Okur, a.g.e., ss. 43-50.

İmam Gazali'ye göre iyi idareci olmanın bir diğer şartı da yöneticinin iyi, donanımlı ve dünya hırsı olmayan âlimlerle birlikte olmasıdır. Bu ilişki idareciye doğru karar alma ve adil olma imkânı sağlayacaktır. Sultan ile âlim ilişkisini mutasavvıf Şakik-i Belhi'nin Halife Harun Reşit'e söylediği sözleri naklederek en veciz şekilde ortaya koyar: *“İdarecinin durumu, kaynaktan akan pınara, âlimlerinki ise suculara benzer. Suyun kaynağı temiz olursa sucuların pisliği ona zarar vermez. Suyun kaynağı pis olursa sucuların temizliği de ona fayda vermez.”*¹⁷

Üçüncü esas bir devlet başkanı kendisi adaletli olduğu gibi etrafındakileri de adaletli olması için eğitmelidir. *Tüm devlet görevlilerinin de yaptığı işlerden veya zulümlerden devlet başkanı sorumlu tutulacaktır. Zira görevli sultana bağlıdır. Zulümlerine ses çıkarmıyorsa buna ortak kabul edileceğini belirtir.*¹⁸ Özellikle sultanların adaletname göndermeleri ve bazen de emrindeki idarecileri tehdit etmeleri yukarıda belirtilen esaslar muvacehesinde olduğunu düşünmek mümkündür. Özellikle Osmanlı padişahları bu konuda önemli miktarda uyarı mahiyetinde fermanlar göndermişlerdir.

Dördüncü şart, sultanın öfkelenmemesidir. Bu konuda uyarıda bulunarak şu ifadeleri yazmıştır. *“Sultan ve idareciler çoğunlukla kibirli olurlar. Kibirlerinden dolayı kendilerinde hemen bir kızgınlık oluşur; bu onları karşı taraftan intikam almaya sevk eder. Hâlbuki kızmak akıl için bir tehlikedir, o, aklın düşmanıdır. İdarecinin gazabı kabardığında işlerinde af tarafını tercih etmeli ve kendisini iyilik ve affa alıştırmalıdır. Bu ahlak sende bir adet halini alırsa sen peygamberlere ve velilere benzemiş olursun. Kızgınlığını hemen yerine getirmeyi bir huy edindiğinde ise yırtıcı hayvanlara ve canavarlara benzemiş olursun”*¹⁹ ifadelerini bir Hadis-i Şerif'e dayandırarak sunmuştur. *“Üç şey vardır ki onlar kimde bulunursa onun imanı olgunlaşmış demektir. Kızgınlık anında öfkesini yenmek, hoşnutluk halinde ve kızgınlık halinde adaletli olmak, gücü yettiği halde affetmek.”*²⁰

Beşinci esas, idarecinin merhametli olmasıdır. *“Ey sultan içine düştüğün her işte ve başına gelen her durumda kendinin halktan biri başkasının da bir lider olduğunu düşün. Kendin için razı olmadığın şeylere herhangi bir Müslüman için de razı olma. Kendin için razı olmadığın şeyleri, onlar için hoş görürsen, halkına ihanet etmiş ve emrin altındakileri aldatmış olursun”*²¹ sözleriyle Gazali hükümdara uyarıda bulunmuştur. Devamında idarecinin halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmesinin şart olduğunu belirterek şu sözleri ifade eder. *“Ey sultan, ihtiyaç sahiplerinin, sıkıntılarını arzetmek için kapınıza gelip sizi beklemesini küçük görmeyiniz. Bu tehlikeli işten sakının. Müslümanların ihtiyaçları ile meşgul iken nafile ibadetleri bir tarafa bırakıp bir an önce onların sorunlarını gidermeye çalışınız. Çünkü Müslümanların ihtiyaçlarını gidermenizi nafile ibadetten daha üstündür.”*²²

¹⁷ Okur, a. g. e., s. 55.

¹⁸ Okur, a. g. e., s. 61.

¹⁹ Okur, a.g.e., s. 65.

²⁰ Okur, a.g.e., s. 67. Hadis-i Şerif: Ebu Ya'la, el Müsned, no: 1853; Heysemi, Mecma'uz Zevaid, 1/197.

²¹ Okur, a.g.e., s. 72.

²² Okur, a.g.e., s. 73-74.

Yedinci esas, israftan sakınmaktır. “Ey sultan nefsinı, övünülecek giysiler giymek ve hoş yiyecek yemek gibi şehvi arzularına alıştırma. Her şeyde kanaatkâr ol; çünkü kanaatsiz adalet olmaz” sözleriyle idarecinin ekonomi ve sosyal hayatta nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Sekizinci esasta ise devlet başkanının şefkatli olması gerektiğini ve etrafındakilere lütufta, iyilikte bulunmasını belirtmiştir. “*Ey sultan, mümkün mertebe muamelelerinizde şefkatli ve lütuftâr olunuz, şiddet ve sertlikten sakınınız. Hz. Peygamber Aleyhisselam “halkına şefkat göstermeyene Allah da şefkat göstermez buyurarak, şöyle dua etmiştir: Allahım halkına lütufta bulunan lidere sen de lütufta bulun. Şiddet gösterene sen de şiddetli ol”*”²³ ifadesiyle yönetim tarzının nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Dokuzuncu esasta idarecinin övgülere aldanmaması gerektiğini, kendilerini öven kimselerin bunu korkudan yaptıklarını, halkın idareciden tamamıyla hoşnut olduklarını düşünmemelerini söyler. Bunu için güvenilen kimseler aracılığıyla halkın gerçek duygu ve düşüncelerinin öğrenilmesinin şart olduğunu ifade ederek bunu yine bir Hadis-i Şerif’e dayandırmaktadır. “*Ümmetimin en hayırlı idarecileri, sizlerin onları, onların da sizi sevdiği idarecilerdir. İdarecilerin en kötöleri ise, sizlerin onlara, onların da sizlere kızdığı ve lanet ettiği kimselerdir.*”²⁴ Son olarak da İmam Gazali, devlet başkanlarının yaptıkları işlerde tek gayelerinin Allah’ın rızasını kazanmak olması gerektiğini ifade eder. Bu itibarla dine aykırı hareket ederek insanlardan hiçbirinin hoşnut olmalarını aramamalarını zira dine karşı hareket edene kızılmasının bir zarar getirmeyeceğini belirtir. Bunu da bir Hadis-i Şerif’ dayandırarak sunar.” *Halkı kızdırma pahasına da olsa Allah’ın rızasını arayan kimseden Allah da insanlar da razı olur. Hakk’ın gazabını çeken işlerle halkın hoşnutluğunu arayan kimseden, Allah da insanlar da razı olmaz.*”²⁵

Eserin diğer kısmında sultanların dünya zevklerine, hırslarına, dış güzelliklere aldanmamalarını, tüm bu makam ve mevkilerin, zevklerin aldatici ve geçici şeyler olduğunu zaman zaman sert bir üslupla hatırlatması dikkat çekicidir. İman ve itikadın, Ehlisünnete uygunluğuna vurgu yaparak bu konuda kesin sınırları Kur’an ve Sünnet’e dayanarak belirlemiştir. Son kısmında vezirlerde bulunması gereken özellikleri açıklamıştır. Ancak konumuzun dışına çıkmamak için burada vezirlerden bahsetmeyeceğiz.

İmam Gazali’nin bu eserinin en belirgin özelliği, Türklerin İslamiyet’e geçmeleriyle birlikte başlattıkları devletleşme sürecinde yazılmış olması ve devlet felsefesinin ana hatlarını Türklere kabul ettirmesidir. Bu bilgilerden hareketle, Hint-İran devlet geleneğinden birkaç örnek alarak sultanlara öğütler veren eserlerde ortaya koyulan bilgileri, Hint-İran geleneğinin Müslüman Türkler arasında etkin olduğunu kabul etmek doğru değildir. O takdirde, İmam Gazali’nin bahsettiğimiz eserinde Tevrat’ın bozulmamış halinde içerdiği hususlara ve kıssalara atfen ortaya koyduğu bilgilere dayanarak, İslam devlet geleneğinde Tevrat’ın etkisinden bahsetmek gerekecektir. Böylesi bir yaklaşım gerçekçi olmamaktadır. Ancak İslam âlimleri belagat sanatını ve metaforu eserlerinde kullanmışlar bu itibarla İslam öncesi yazılmış meşhur eserlerden de yararlanmışlardır.

²³ Okur, a.g.e., s. 74-75

²⁴ Okur, a.g.e., s. 76-77.

²⁵ Okur, a.g.e., s. 78. hadis-i Şerif: Heysemi, Mecma’uz Zevaid, 10/224. Tirmizi, Fiten, 65, İbnu Hibban, Sahih, no: 276, 267.

Devlet anlayışını gösteren bir diğer eser Selçuklu Veziri Nizamül-mülk'ün kaleme aldığı *Siyasetname* adlı eseridir. Ancak bu eseri incelediğimizde İmam Gazali'nin eseri *Et Tibru'l Mesbuk fi Nasihati'l Müluk* ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Birinci fasılda²⁶ belirttiği sultanlığın Allah'ın insanlara vermiş olduğu bir lütuf ve emanet olduğu bilgileri ve ikinci fasılda idarecinin Allah katında hesaba çekileceğini gösteren Hadis-i Şerif tamamıyla İmam Gazali'nin eserinde sunulan ile aynıdır.²⁷ Örnekleri genişletmek mümkündür. Bu durumda *Siyasetname* “*Yöneticilere Altın Öğütler*” adlı eserin bir kopyası niteliğindedir.

Bu eserden başka İmam Gazali Selçuklu Sultanı, Sencer döneminde kaleme aldığı *Kimya-yı Saadet* adlı eserinin emr-i maruf ve nehyi münker kısmında toplumun yaşam tarzının nasıl olacağını, şeriatın bu konudaki hükümlerini ortaya koymuştur.²⁸ Buna göre Müslümanlar yaşadıkları yerlerde kesinlikle İslam kurallarına itaat etmeli ve uymayanları uyarmalıdır. Bunun için sultanın iznine ihtiyaç yoktur. Ancak idarecinin bunu emretmesi daha uygundur. Son olarak Gazali, hadis-i Şeriflere dayanarak “*devlet başkanı adaletli olursa Allah'ın halifesi olur, doğruluktan uzak olursa şeytanın halifesi olur*”²⁹ tespitiyle devlet yönetiminin tamamen İslam'a dayanması gerektiğini izah etmektedir. Esasen bu izah yukarıda sunduğumuz Hz. Ali'nin mektubunun bir açıklamasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Türklerin İslamiyet sonrası kurdukları devletlerin yönetim felsefesinin belirlenmesinde Ehlişünnet inancının temsilcisi Hz. Ali'nin ve daha sonra İmam Gazali'nin eserleri önemli rol oynamıştır diyebiliriz.

Birçok din âlimi, dönemlerinde devlet yönetimini ve devlet başkanlarına nasihatleri içeren eserler kaleme alarak, Kur'an ve Sünnete göre devletin nasıl idare edilmesini gerektiğini hatırlatmışlardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de büyük mutasavvıf Şeyh Feridüddin Attar'ın³⁰ *Pendname* adlı eseridir. Eser tamamıyla İslam ahlakını öne çıkaran ve insanların bu ahlaka sahip olması gerektiğini önceleyerek tarihte yaşanmış olayları da anlatmak suretiyle herkese tavsiyelerde bulunmaktadır. Peygamberler tarihinden dolayısıyla insanlık tarihinden örnekler sunması ilgi çekicidir. Yöneticilere ise şu tavsiyede bulunarak bir nevi yönetim şeklini ve devletin yapısını ahlak temelinde hatırlatmaktadır:³¹ “*Ey kardeşim, dört şey bu dünyada padişahlara zarar verir. Eğer ki*

²⁶ Nizamülmülk, *Siyeru'l Müluk*, Tercüme, Bayburtlugil Nurettin, *Siyasetname*, İstanbul, Dergah yayınları, 2006, s. 25. Yazarın eserin 30. faslında geçen Şarap meclisinin kurulması ve şartları ifadelerine atfen Vezir Nizamülmülk'ün dini hassasiyete sahip olmadığı hususu doğru değildir. Zira şarap ifadesi o tarihlerde ziyafet anlamındadır. Zaten vezirin “*aile fertlerinden birinin efendiye ekmek parçası, şarap ve yiyecek getirmesi vacip değildir*” sözünden bu anlam çıkmaz. Zira yazarın kastettiği şarap ile vacip kelimesi yan yana gelemez. Burada bir yanlış anlama söz konusudur. Bakınız s. 142.

²⁷ Bayburtlugil, *a. g. e.*, s. 28.

²⁸ İmam Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Ter: A. Faruk Meyan, c. 1-2, İstanbul, Bedir yayınevi, 1981, ss. 343-359.

²⁹ İmam Gazali, *Kimya-yı Saadet*, s. 360.

³⁰ Şeyh Feridüddin Attar Horasan Selçuklularının son zamanlarında 1142 yılında Nişabur'a bağlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Babasının tıp ve ilaçlarla uğraşmasının da etkisiyle kendisi de bu işle uğraşmış ve attar lakabını almıştır. İyi bir ilim tahsil ettiği ve tasavvufla yakından ilgilendiği bu konuda önemli şahsiyetler arasında olduğu bilinmektedir. Şam, Irak, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Türkistan'ı gezmiş buralarda araştırmalar yapmış ve hizmetlerde bulunmuştur. Sonunda Nişabur'a dönmüş ve şehrin Moğollarca işgal edilmesinden sonra esir edilmiştir. Kendisini önemli bir miktarda para karşılığında serbest bırakma teklifini kabul etmemiş, bir çuval saman karşılığı serbest bırakmak isteyen kişinin teklifine “*gerçek değerimi buldum*” diyerek olumlu cevap vermesi sonucu sinirlenen Moğol askeri tarafından katledilmiştir. Mezarı Ali Şir Nevai tarafından 1486'da imar edilmiştir. Bilgi için bakınız, tercüme, Ali Özkan, *Pendname*, İstanbul, Semerkand yayınları, 2012, ss. 11-12.

³¹ Şeyh Feridüddin Attar, ter: Ali Özkan, *Pendname*, İstanbul, Semerkand yayınları, 2012, s. 27.

padişah halk içinde lakayt olursa şüphesiz heybetine hanel gelir. İyi dinle! Şayet padişah her fakirle oturup kalkarsa azameti eksilir, kadınlarla çok halvet ederse de kendini hüremetsiz bir sultan kılar.

Dünyayı yönetme kudretine sahip olan kişi, insanları incitmemeye özen gösterir. Âlemin mutlu olması için, padişahların adaletli olması gerekir. Padişah zulme kastederse ona ne süvarilerinin ne de ordusunun faydası olur. Adaletli ve güleç yüzlü olduğu takdirde ülkesinde kalıcı olur. Eğer ki sultan bir askerine ihsanda bulunursa uğruna feda edilecek yüz can bulmuş olur.”

Pendname’de bahsedilen bütün konuların Hadis-i Şeriflerde geçtiğini görmekteyiz. Bu münasebetle eseri Hint-İran devlet geleneğine bağlamak doğru değildir. Zira Hadis-i Şerifler, hiçbir yerden esinlenerek söylenmemiş, bizzat Allah tarafından Hz. Peygambere ilham edilmiş sözlerdir.

Esasen Padişahların din âlimlerinden öğüt almaları, onlarla istişare ederek icraat gerçekleştirmeleri bir zorunluluk ve hatta dini bir görev olarak addedilmiştir. Zencani Alaeddin Keykubat’a sunduğu siyasetnamesinde hükümdar-tebea ilişkisinde halkın 5 grupta telakki edildiği bir sınıfsal değerlendirme yapmış ve özellikle Sultanın yakın çevresinin Allah dostlarından ve âlimlerden oluşmasına vurgu yapmıştır.³² Sultanların yanı başında her daim bir tasavvuf büyüğünün bulunması bu tavsiyeye uyulduğunun göstergesidir. İmam Gazali, Nizamülmülk, Şeyh Edebali, Molla Fenari, Hacı Bayram Veli gibi zatlar sultanların yakın çevrelerinde bulunmuş kişiler olarak tarihte yer almışlardır.

Osmanlı Devleti’nin yönetim mantığı, dayandığı temel ilkeler ve gelenekler konusunda akademisyenler arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bir kısmı geleneğin din kurallarının yanında devletin dayandığı prensiplerde etkili olduğunu ısrarla savunmaktadırlar. Hatta ilginç bir biçimde Müslüman olmayan Göktürk Devlet’indeki uygulamalara atıfta bulunarak bu tezlerini desteklemeye çalışmaktadırlar. “Göktürk abidelerine göre en ideal hükümet **törüye** uygun yönetilen hükümettir” sözü bu noktada devlet geleneğinin İslam kurallarının yanında da etkin olduğunu ispatlama gayreti göze çarpmaktadır.³³ Bu tezi desteklemek için öne sürülen Kağan’a kanun koyma yetkisinin verilmesi, gelirleri dağıtması ölüm cezalarının kaldırılması gibi hususlar ile Osmanlı sultanının uygulamada ortaya koyduğu benzerlikler törünün şer’i şerifin yanında etkin olduğunu göstermeye yetmemektedir. Zira yukarıdaki yetkiler İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı hak ve sorumluluklardır.³⁴ Netice itibarıyla Fas kralı, Açe ve Burma sultanlıkları da bu hukuka tabidir. Aksi halde bu mantığa göre bahsettiğimiz sultanlıkların Türk törüsünden etkilendikleri sonucunu çıkarma gibi bir yanlışın içine düşülmüş olur.

Türk araştırmacılara karşın Batılı tarihçiler Antony Black ve Pal Fodor siyasetnameleri incelemeleri sonucunda bunların yöneticilere dini öğretmek ve onları buna göre davranmaya yönlendirmek için yapıldığını bu itibarla siyasetnamelerde İslami adalet kavramının öne çıkarıldığını

³² Bahadır Türk, *Çoban ve Kral, Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İstanbul, İletişim yayınları, 2012, s. 159-160. Bakınız, Zencani, *Sultana öğütler: Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname*, Çev: H. Adalıoğlu, İstanbul, Yeditepe yayınları, 2005.

³³ İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 20.

³⁴ Hz. Muhammed Aleyhisselam Bedir savaşında esirleri her esirin on Müslümana okuma-yazma öğretmesi karşılığı serbest bırakmış ve onları öldürmemiştir.

tespitini yapmışlardır.³⁵ Antony, İslamiyet'e dayanarak hazırlanan bu eserlerin Sünni sultanlık ideolojisini oluşturduğunu ifade etmektedir. Agah Levend bu alanda yapılan ilk çalışmalardan sayılan makalesinde, "siyasetnameler dini esaslara dayanır. Kur'an'dan ve hadislerden tanıklar getirilir, tarihten örnekler verilir. Geçmişteki olayları, zalim ve adil hükümdarlarla devlet ve şeriat adamlarının bu konudaki tutumların belirten hikâyeler anlatılır"³⁶ diyerek devletin dayandığı esasların İslam'a dayandığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde idarenin dayandığı temel esaslar önceki kısımlarda da vurguladığımız gibi İslam dairesinin içinde yer almıştır. Devletin genişlemesiyle mütecanis bir şekilde bürokrasi ve teşrifatta değişimler olsa da ortaya koyulan hükümler Şer'i şerife mugayir olmamış bilakis ünlü Fatih Kanunnamesi'nde de bu noktaya hassas bir vurgu yapılmıştır. Devletin idaresi için belirtilen "Ve tuğrayı şerifim ile ahkâm buyrulmak üç canibe mufavvazdır. Umur-ı âleme müteallik ahkâm umuma veziriazam buyruldu ile yazıla. Ve malıma müteallik olan ahkâm defterdarlarım buyruldu ile yazalar. Ve Şer'i şerif üzere deavi hükmünü kazaskerlerim buyruldu ile yazalar." İfadesiyle her ne kadar idar-i maslahat padişah adına yapılsa da hükümlerin Şer'iata uygunluğuna vurgu yapıldığı ortadadır. Ulemadan Ebusud Efendi "na meşru nesneye emri sultani olmaz"³⁷ diyerek padişah iradesinin mutlak olmadığını, İslam kanunlarının esas olarak alındığını veciz bir şekilde izah etmiştir.

Ortaya koyulan bilgiler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren izah etmeye çalıştığımız ehlişünnet itikadının dayandığı edile-i Şer'iyye usulünden ayrılmadığını ifade etmemize yardımcı olmaktadır.

Sonuç

848

Türk-Müslüman ilişkilerinin dönüm noktası, 751'de Talas Irmağı etrafında yaşanan ve Çinlilere karşı Türklerle Araplarla ittifak yaparak Çinlileri ağır bir yenilgiye uğrattıkları Talas Savaşı'dır. Türkler tarihin en eski dönemlerinden bu yana savaşçı kimlikleriyle bilinmektedir. Cahız'a göre Çinliler sanatta, Yunanlılar felsefe ve bilimde, Araplar dil ve şiirde, Persliler devlet yönetmede, Türkler de savaşta ustaydılar.³⁸ Türklerin bu karakteristik özelliği, İslam'ın emir ve yasaklarıyla birleşince ortaya birbirinin devamı olan Selçuklu ve Osmanlı Devletleri gibi iki büyük gücü çıkarmıştır. Kuşkusuz Türkler, savaşçı kimliklerini mazlumların savunusu için kullanmaya başladığından itibaren, dünyada mazlumların umudu haline gelmiştir. Ayrıca, ortaya koydukları medeniyet, bugün dahi etkisini dünyanın pek çok coğrafyasında göstermekte, savaşların ve kaosun hüküm sürdüğü topraklarda Müslüman Türklerin inşa ettiği toplumsal sisteme ve devlet geleneğine yoğun şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Önümüzdeki süreç, bu arayışın çok daha yoğun bir şekilde süreceğini söyleyebiliriz.

³⁵ H. Bahadır Türk, *Çoban ve Kral, Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İstanbul, İletişim yayımları, 2012, s. 29. Bakınız Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne*, çev: S. Çalışkan, H. Çalışkan, Ankara, Dost kitabevi, 2010. Pal Fodor, "States and Society", *Crisis and Reform in 15 th-17 th Century Otoman Mirror for Princes*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, Tomus XJ, 1986, ss. 217-240.

³⁶ Agah Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *Türk dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1963, s. 171.

³⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.1, editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA yayımları, 1994, s. 142-143.

³⁸ Bernard Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, İstanbul, Truva Yayınları, 2006, s. 99

KAYNAKÇA

Köksal A. (2010), *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet*, İstanbul, Işık yayınları, 3. baskı, c. 3-4.

Nizamülmülk, (2006), *Siyeru'l Müluk*, Tercüme, Bayburtlugil Nurettin, *Siyasetname*, İstanbul, Dergâh yayınları.

İmam Gazali (2005), *Et Tibru'l Mesbuk fi Nasihati'l Müluk*, Tercüme, Okur Hüseyin, *Yöneticilere Altın Öğütler*, İstanbul, Semerkand yayınevi.

İmam Gazali (1981), *Kimya-yı Saadet*, Ter: A. Faruk Meyan,1-2, İstanbul, Bedir yayınevi.

İnalçık H. (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, Eren yayıncılık.

Divitçioğlu S. (2005), *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İstanbul, İmge kitabevi.

Mükerrem M. (2011), *İlmin Kapısı İmam Ali'den Yöneticilere*, İstanbul, Semerkand yayınları.

Feridüddin A. (2012), Tercüme, Ali Özkan, *Pendname*, İstanbul, Semerkand yayınları.

Türk, H. B. (2012), *Çoban ve Kral, Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İstanbul, İletişim yayınları.

Black, A. (2010), *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne*, çev: S. Çalışkan, H. Çalışkan, Ankara, Dost kitabevi.

Pal fodor, (1986), "States and Society", Crisis and Reform in 15 th-17 th Century Otoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, Tomus XJ, 217-240.

Levend, A.S. (1963). "Siyaset-nameler", *Türk dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara,

Züheyli, V. (1995), *El Veciz*, Beyrut.

İpşirli, M. (1994), "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1, editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA yayınları.

Zencani, (2005), *Sultana öğütler: Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname*, Çev: H. Adalıoğlu, İstanbul, Yeditepe yayınları.

Lewis, B. (2006), *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, İstanbul, Truva Yayınları.